

göklerde sadalandığı, birbirine karıştığı tarih anlatısında, destanda yerini almış olduğu görülür. Destanın Türk tarihinin olaylar yumağının sapının İstemi Kağan'ın otağında açılması müthiş bir kurgudur. Kara Kam'ın gökyüzünden gelip şangıraktan otağa inişi müthiş bir sahne tasavvurudur. Kara Kam'ın anlatacaklarına bu şaşırtıcı sahne, beyler/hanlar meclisinde sözlerine inandırıcılık gücü kazandırır.

Kara Kam'ın kimliği ile söz açılırsa da bu, aynı zamanda onun dinleyiciye tanıtılması bakımından güzel bir başlangıçtır. Tarih [=destan, name, bitig] bundan sonra başlar. Tarih yumağının ipi müthiş bir sahne ile çözülmeye başlar. Kara Kam, bir gece Bumin Kağan'ın otağına şangıraktan süzülerek iner ve tarihî yaratılıştan başlayarak kopuzu eşliğinde anlatmaya başlar. Tuman Han'ı oğlu Oğuz Han'ı, Köktürkleri, onların

yeniden türeyişinin ve Erkine Kon'dan yeniden yeryüzüne çıkışları ile Türk tarih anlatısı sona erer.

Mehmet Sağın tarafından kimi sahne tasvirleri tablolar hâlinde de canlandırılan eser, büyük boy kitap 3631 dize hacmindedir. Dizelerin günümüz Türkçesindeki karşılıkları da verilmiştir. Böylece eser Türk tarihi ile ilgilenenler için olduğu kadar filoloji öğrencileri için Köktürk çağı dil özelliklerini öğrenme, söz varlığını kavrama bakımından önemli bir alıştırma kitabı ve sözlük işlevini de görmektedir.

Kara Kam'ın anlatıldığı manzum Türk tarihini ete kemiğe büründürerek kültür ve bilim hayatına kavuşturan arkadaşım Ahmet B. Ercilasun'a esenlik dolu uzun bir ömür ve başarılarının devamını dilerim.

BİLGİN ŞEHZADE'Yİ ÇOCUKLARIN GÖZÜNDEN ANLAMAK

Beril Çakan

Hasan Kallimci'nin kaleminden çıkan *Bilgin Şehzade: İlk Türkçe Sözlüğün Romanı*, ortaokul öğrencilerine bin yıl önceki Türkçemizi tanıtmak amaçlı yazılmış ilk ve tek romandır. Kitap, ezeli eserimiz *Divânü Lügâti't-Türk*'ün hangi amaçla, nasıl yazıldığını öğretmek ve kavratmak açısından büyük bir ehemmiyet taşımaktadır.

Mayıs 2022'de yayımlanan kitap, "*Türk milleti aşığı Sayın Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'a hürmetle*" ithafıyla başlar.

Kısa bir biyografinin ardından ön sözle devam eder. Ön sözde beynine bir soru böceğinin yerleştiğini ifade eden yazar, kendisine "Bin yıl önce Türkler hangi kelimelerle, nasıl konuşuyordu?", "Eşya, giysi, meyve, sebze adları bugünkü gibi miydi?", "Çocuklar hangi oyunları oynuyorlardı?" gibi sorular yönelttiğini anlatır. Bu soruları cevaplandırmak için ilgili kaynakları okuduğunu belirterek Türkçenin ilk sözlüğünden bahseder ve Kâşgarlı Mahmut'a "Teşekkürler saygıdeğer büyüğüm Kaşgarlı Mahmut!" diyerek teşekkür eder. Kitabın ismini veren kişinin ise yine Ahmet Bican Ercilasun olduğunu ekler.

Romanda tarihsel gerçeklerden hareketle Kaşgarlı Mahmut'un hayatı kurgu dünyasına taşınmıştır. Romandaki

vaka akışı bütünlüklü bir şekilde kurgulanmış on bir bölümden oluşur. Yazar bölüm başlıklarını, bölüm içeriğine uygun olarak isimlendirmiştir. Bölümlerin, konuyu kronolojik bir düzende yansıttığı görülür. Türk diline meraklı, araştırmacı ve çalışkan bir çocuk olarak betimlenen Kâşgarlı Mahmut'un arkadaşlarıyla birlikte sokakta oynadığı oyunların anlatılması ile serüven başlar. Yazar kitabın bu bölümünde bahsi geçen oyunların tanımlarına yer vermektedir. Oyun isimleriyle birlikte bazı sayıların ve “ata”, “sinil”, “bişig”, “emir” gibi eski Türkçe kelimelerin de bugünkü karşılıklarının verildiğini görürüz. Kitapta geçen eski Türkçe kelimeler ilk bölümlerde fazla olmak üzere her bölümde dipnotlarla tanıtılmıştır.

İlk bölüm şehzadesi olduğu Türk Hakanlığı'na ait bilgileri babası Hüseyin Çağrı Tigin'den öğrenen Mahmut'un, Alp Er Tonga'nın soyundan geldiğini öğrenmesi ve babasının isteği üzerine Alp Er Tonga şiirini okuması ile son bulur:

*Alp Er Tonga öldü mü?
Yaman dünya kaldı mı?
Felek Öcünü aldı mı?
Artık yürek yırtılır.*

İkinci bölümde Mahmut'un babasından Uygur Türkçesi ve Arapça harfleri ile okuma yazmayı öğrendiği belirtilerek medresedeki başarısına ve medresede işlenen konulara değinilir. Burada *Kur'an-ı Kerim*, Müslümanlık ve hayat bilgisi gibi konuların öğretildiği ifade edilerek medrese eğitimi hakkında bilgi verilir. Yazar yine “Bir Akşam” bölümünde de küçük Mahmut ve babası arasındaki sohbeti diyaloglar hâlinde okura nakleder. Bu kısımda Türk dilini konuşan Türk boylarının hangileri olduğu ve hangi kelimenin onlarda nasıl kullanıldığı bahsedilir. Bahsi geçen

boyardan bazıları şu şekildedir: Çigil, Argu, Oguz, Kıpçak, Karluk, Altı Sir, Aramut, Barsgan, Basmıl, Başgirt, Becenek, Çaruk, Çomul, Edgiş, Kara Yagma, Kay, Küçet, Türkmen, Yabaku... Burada küçük okurlara Türk boylarının çeşitliliği ve bilinmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Bu gereklilik “Oymak ve boyarlarda konuşulan Türk dilini öğrenmen gerekir. Türklerin yaşadığı coğrafyayı da... Ancak böyle bilgili, iyi yetişmiş bir Türk olursun.” ifadeleriyle sağlanmıştır. Ayrıca bu bölümde annesi ve babasının, amcası İbrahim ve onun annesinden bahsetmemesi Mahmut'ta merak uyandırdığı gibi okurda da merak uyandırır. Dolayısıyla okurda ilerleyen bölümlere seri bir şekilde ulaşma isteği artar.

Dördüncü bölümde eğitimi için Kâşgar'a giderek Hamidiye Medresesi'nde öğrenim gören Mahmut'un Türkçeye verdiği önem hocasıyla fikir ayrılığına düştüğü ve tartıştığı kesitten anlaşı-

labilir. Bu tartışmada Mahmut, “Arapça’yı bilmeyen birinin İslam’ı öğrenemeyeceğini ve öğretemeyeceğini” ısrarla ifade eden hocasına karşı çıkar; aksine “Türkçe ile Müslümanlığın anlatılmasını” daha etkili bir yöntem olarak görür. Hocasının gayesi Müslümanlığı mı Arapçayı mı öğretmektir? Mahmut’a bunu sorgulayan yazar, öğrencilere herhangi bir konuda şüpheye düşüldüğünde sorgulamak gerektiğini ve yaygın olarak yapılan bir uygulamanın bazen kat’i doğru olduğunu göstermeyeceğini örtük olarak iletir. Bu yöntemin öğretim tekniği olarak fevkalade etkili olduğunu buraya iliştiirmiş olalım.

İlerleyen sayfalarda Kâşgarlı Mahmut’un, Türkçenin küçümsendiğini düşünerek yeni bir şeyler yapma arzusu güttüğü aksedilir. Bu doğrultuda Mahmut’un büyük gayretler sonrası medrese hocası olduğu görülür ve bir gün Sacıye Medresesi’nde Halef’in âlimlerden duyduğu Hz. Muhammed’in Türkçe ile ilgili “*Türk dilini öğreniniz. Çünkü onların çok uzun sürecek saltanatları vardır.*” hadisiyle irkilir. Bir milleti ayakta tutan şeyin dil olduğunu düşünen Kâşgarlı Mahmut, bundan sonra bir sözlük yazarak Türk diline katkıda bulunmayı hedefler. Bu amaçla Kâşgarlı Mahmut tahsil görmek için Kâşgar’a gider, arada hayatında köklü değişiklikler olur, yeni fikirler geliştirir. Bu bağlamda yazacağı sözlükle ilgili hazırlıklar yapar.

Romanın “Taht Kavgaları” adlı bölümünde Kâşgarlı Mahmut artık otuz üç yaşına girmiştir ve sözlüğün ilk satırları belirlemiştir:

“Esirgeyen, bağışlayan Tanrı’nın adıyla ve onun yardımıyla... Çok erdemli, güzel eylemli Allah’a hamdolsun! Niyetlendiğim iş için Allah beni başarılı kılsın. Gönlümü bu işe verdim. Ulu ve azametli Allah’ın yardımı olmadan hiçbir güç ve kuvvet

olamaz. O bize yeter; ne güzel vekildir O!”

Sözlükteki kelimelerin, eşya, yemek, içecek, giysi gibi sınıflamalar yapılarak verildiğini; Türkçe kelimeleri Arap harfleriyle yazıp Arapça sözcük anlamının da karşısına yazıldığını görürüz. Kallimci sözlükte yer alan Eski Türkçe dönemine ait kelimeleri günümüz anlamları ile vererek kitap boyunca örnekler sunar. Aslında kitabı yücelten şeyin de bu olduğu söylenebilir. Çünkü çocuklarımızın ve gençlerimizin *Dîvânü Lugâti’t-Türk*’ü okuyup anlayabilecek düzeyde olmadığını düşünürsek kitapta tercih edilen bu yöntemin ne kadar isabetli ve faydalı olduğu görülecektir.

Romanda bir taraftan da kronolojik olarak ülkede yaşanan gelişmelerin, devletin siyasi durumunun ve Türklerin Müslümanlığı benimseme sürecinin de ayrıntılı bir biçimde anlatıldığını görürüz. Eser sürükleyici bir biçimde ilerlerken “Bir Acıklı Gün ve Sonrası” adlı bölümde önceden sezdirilmiş fakat gerçekleşmesine hazırlanmadığımız bir olay karşımıza çıkar. Bu durum okuru şaşırtabilir hatta dehşete düşürebilir. Bunda bölümün etkileyici ve içe işleyen bir dille anlatılması kadar olayın tarihsel bir gerçekliğe dayanmasının da payı büyük olmalıdır. Bu kısımda yaşananların Kâşgarlı Mahmut için bir dönüm noktası olduğunu görebiliriz. 1057 yılı olduğu belirtilen bu yılda Kâşgarlı Mahmut’un kırk dokuz yaşında olduğu ve dedesi Muhammed Buğra Han’ın oğullarından İbrahim ve Hüseyin Çağrı arasında bir seçim yaparak tahtı Hüseyin Çağrı Tigin’e bırakma kararı aldığı bilgisine ulaşırız. Tarihte gerçekleşen Hüseyin Çağrı Tigin’in tahta oturma töreninde kardeşi İbrahim ve üvey annesinin yaptıkları hain suikast ile Kâşgarlı Mahmut dışında tüm aile fertlerinin ölümüne şahit oluyoruz. Bu haberi

arkadaşından duyan Kâşgarlı Mahmut öfke ve intikam duygusu ile Kâşgar'dan kaçmak zorunda kalır. Bu durumda bile yanına aldığı tek şeyin yazdığı sözlüğü ve *Kur'an-ı Kerim* olduğu belirtilir. Burada yol göstericisi olan *Kur'an*'dan ve yazmaktan asla vazgeçmediğini görebiliriz.

Uzunca yıllar ismini gizleyerek Müslümanlıkla yeni tanışan Türklere İslam'ı, soydaşlarının yaşayışlarını ve dillerini tanıtan Mahmut'u, amcası İbrahim ve annesinin bulamadıkları aktarılır. Bir süre sonra amcası İbrahim Han'ın ölümü üzerine artık daha rahat eden Kaşgarlı Mahmut, Araplara Türkçeyi öğretmeyi amaçladığı *Divânu Lugâti't-Türk* kitabıyla birlikte Türkçe cümle kuruşu bilgilerini ayrıntılı bir biçimde ele aldığı *Kitâbu Cevâhirü'n-Nahv fi Lugâti't-Türk* adlı kitabını da yazdığını öğreniriz. Altmış yaşını aşan Kâşgarlı Mahmut'un tek amacının sözlüğünü kitaplaştırmak ve halifeye teslim etmek olduğu belirtilir. Yazar kitabın son kısımlarında eş zamanlı olarak gerçekleşen Alparslan'ın Malazgirt'teki zaferinden de bahseder. Kâşgarlı Mahmut'un Bağdat'a gittikten sonra kitabının eksik kısımlarını tamamladığı ve harita bilgisinin fazla oluşuyla "Türk Yurtları Haritası" çizerek bu haritayı sözlüğüne aldığı anlatılır.

Son bölümde sözlükte yer alan kelimelere de yer veren yazar, sözlükte 9000'den fazla Türkçe sözcüğün, 266 atasözünün, 8 deyim ve 91 şiirin açıklandığı bilgisini paylaşır. Kaşgarlı Mahmut'un kitabını 9 Ocak 1072 tarihinde bitirdiği ve Halife Muktedî'ye sunduktan sonra özlem içinde olduğu Kâşgar'a gitmek için yola koyulduğu ifade edilir.

Kâşgarlı Mahmut'un hayatının kurgulanarak anlatıldığı eserde konunun tarihî bilgiler içermesi ve Türkçenin öne-

minin aktarılması açısından ortaokul öğrencilerinin ilgi ve gereksinimlerine uygun bir nitelikte olduğu söylenebilir. Romanda aile ilişkileri, büyüme ve olgunlaşma, duygular, millî kültür, erdemler gibi temalara yer verildiği için ele alınan konu ile tema arasında güçlü bir ilişki olduğu söylenebilir. Değerler açısından bakıldığında adalet, dostluk, sabır, saygı, vatanseverlik ve yardımseverlik değerlerini barındırdığını görebiliriz. Okurda uyandırılmak istenen etkiler çocuğun anlama düzeyine uygun ve bu etkiler tarihe, Türkçeye ve yazarlara ilişkin duyarlılık kazandırabilecek özelliktedir.

Kallimci'nin eserinde çocuklara hitap eden anlatımını birçok noktada görmekle birlikte bu konuda örnek olarak "Sözlüğüm! Seni kitaplaştıracak olmanın sevincini yaşıyorum. Sana güzel bir haber vereyim. Biliyor musun sana bir kardeş geliyor Kitâbu Cevâhirü'n-Nahv fi Lugâti't-Türk adında bir kardeşin olacak." ifadesi verilebilir.

Romanda Kâşgarlı Mahmut'un kendisi, hocası, amcası, amcasının annesi ve dönemin hakanı Süleyman Arslan Han ile çatışma hâlinde olduğu görülür. Bu çatışmalar çocuğun anlamlandırabileceği anlatım özelliklerini taşımaktadır. Kurgulanan olaylarda amcası ve onun annesinin niyetlerinin belli olmayışı, Mahmut'un anne ve babasının bunu tam olarak anlatmak istemeyişleri, sözlüğünü ne zaman bitireceği, teslim edip edemeyeceği, Kâşgar'a dönüp dönmeyeceği ve tahta geçip geçmeyeceği merak öğeleridir. Bundan dolayı kitap çocukta "okuma isteği" uyandıracaktır ve bunun "canlı tutabilir" özellikte olduğu söylenebilir. Kurgulanan olaylar gerçeğe bağlı kalınarak anlamsal bir tutarlılık içinde gereksiz ayrıntılara yer verilmeden anlatılmıştır. Olayların akışında karmaşık bir anlatım çizgisi yoktur ve her olay kendi içinde sorun ve

sorunun zamanla giderilmesi şeklinde ilerleyerek verilmiştir.

Eserin ana iletisini bir milleti ayakta tutan ve devamlılığını sağlayan unsurun dil olduğu ve dile gereken önemin verilmesi olarak belirtebiliriz. Bu doğrultuda sezdirilerek verilen alt iletiler; okuma ve yazma sevgisi oldukça bilinçli ve duyarlı bireyler olunabildiği, toplumsal birlik ve beraberlik içinde olunması gerektiği ve bugüne kadar bize ulaşmış olan kültürel miraslarımızın ne zorluklar ve azimlerle oluşturulduklarıdır. Bu iletilerin çocuğun anlam evrenine uygun nitelikte olduğu apaçıktır. Kitaptaki kahramanlar duygu, düşünüş, davranış ve tutumları ile verildiğinden çocuk, roman boyunca kahramanları özellikleriyle tanıyabilir. Kahramanlardaki değişimlerin başlarından geçen olaylarla ilişkilendirildiği ve yaşadıkları değişimlerin inandırıcı nitelikte olduğu da görülür.

Romanda ilahi bakış açısı ile anlatım yapılmıştır. “*Başına gelenler katlanılacak şeyler değildi. Kılıcını çekip baş kaldıranların üzerine yürümeyi düşündü.*” ifadesi bu anlatımı göstermektedir. Kitap boyunca kısa ve yalın cümleler tercih edilmiştir. Duru ve içten bir söyleyiş söz konusudur. Çocukların gelişim özelliklerine uygun olarak Türkçenin söz varlığı ve anlatım gücü kurgularla sezdirilir. Bu anlatım çocukların duyu algılarını da harekete geçirecek özellikler taşımaktadır. “Mıs kokulu ekmek-

ler”, “hava ne çok soğuk ne de çok sıcak” örneklerinde olduğu gibi. Eserde Eski Türkçeden birçok sözcüğe yer verilmesi, çocukları bu kelimeleri öğrenerek kullanmaya yönleltebilir.

Kapak tasarımı da ise mum ışığında otururken elinde kalem ile kâğıt tutan ve başında takkesi olan bir kişi çizilmiştir. Kapakta ayrıca Kâşgarlı Mahmut’un çizdiği harita, *Kur’an-ı Kerim*, bir ibrik, mum ve rahlenin bulunduğu görülmektedir. Böylelikle Türk coğrafyası ve İslam imajları da aksettirilmiştir. Böylelikle kapakta çocuğun kitap içeriğine yönelik düşünsel bir hazırlık yapmasına olanak sağlamaktadır.

Genel itibarıyla bakıldığında yazar, *Bilgin Şehzade* romanıyla Türk dili için büyük önem taşıyan bir eseri ve bu eserin kıymetli müellifini başarılı bir şekilde çocuklara sunmuştur. Kitap çocuklara birçok konuda bilgi verici zenginlikte ve kendine çeken akıcı bir kurguya sahiptir.

Hasan Kallimci, henüz on yedi yaşında iken, 1966’da yayımlanan *Fakir Keman-cı* hikâyesinden itibaren yazan, kaleme aldığı yüzlerce eser ile her yaşta genç ve çocuğa hitap eden ve onlarda bir okuma merakı ve zevki oluşturmayı başarmış velut bir yazardır. Bilgin Şehzade ile bu seriye güçlü bir halka daha eklenmiştir. Eskilerin ifadesiyle “Say’i meşkûr olsun!”